

ชั้นงานผ้าพื้นบ้านยังคงกรรมวิธี การผลิตที่ปราณีต ใช้มือทุกขั้นตอน เช่น อดีต โดยไม่คำนึงถึงเวลาในการผลิตชั้นงาน ดังเช่น การสาวไหม การเข็นผ้ายิ้ม ย้อมครั้ง หรือการประดิษฐ์เครื่องมือ อีก ก็ห่อผ้า การเตรียมเส้นทางเครื่อง (ทางยืน)

การมัดหนี้ การเก็บขิด และการตรายเดรียม วัตถุดิบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผ้าที่ใช้งานหน้าได้มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น เนื่องจากประเทศซึ่งคงมีเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่งในโลก สิ่งเหล่านี้คือ คุณค่าและมูลค่าของผ้าพื้นบ้าน ย้อมลีธรมชาติ เป็นเสน่ห์เฉพาะของ ผ้าห่อไหมที่ใครก็อยากรู้เรื่องเป็นเจ้า ของหรือจะมอบให้บุคคลอื่นด้วยความภาคภูมิใจ

ติดต่อสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมได้ที่ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โทรศัพท์ 0-2298-0455-72 โทรสาร 0-2298-0454 ●

ภาคีคaganเลือก

กำพล กาหลง

กระบวนการย้อมสีธรรมชาติ

กระบวนการย้อมสีธรรมชาตินั้น ทุกขั้นตอนล้วนสำคัญ ต้องทำด้วยการเอาใจใส่ ซึ่งจะส่งผลต่อการที่สีธรรมชาติ ติดผ้าได้ดีหรือไม่ดี และไม่มีอะไรที่atyตัว การย้อมสีแต่ละสีที่ได้ต้องอาศัยประสบการณ์ในการย้อมอย่าง ซึ่งความชำนาญ จะช่วยให้เราสามารถย้อมผ้าได้ลึกตามที่เราต้องการ

การทำความสะอาดผ้าและเส้น

ด้วย ก่อนทำการย้อม เราต้องทำความสะอาดผ้าหรือเส้นด้วย เพื่อขจัดสิ่งสกปรก และไข่ที่กระติดอยู่ ซึ่งจะช่วยทำให้เส้น ไปดูดซับสีได้ง่ายขึ้น

ไหม จะมีขึ้้นกากะอยู่ ทำความสะอาดโดยการต้มเส้นไหมในน้ำเปล่า เพื่อละลายโดยสังเกตดูว่าจากเส้นไหมสีเหลืองจะเปลี่ยนเป็นไหมสีเขียว (เหลืองอ่อน) ยกหม้อลงแขวนต่อไป ทิ้งไว้ให้เย็น ซักให้สะอาด บิดให้หมด กระตุกให้ตึง 2-3 ครั้ง เตรียมนำไปย้อมถ้วยไม้ย้อมให้แห้งไว้แล้วนำไปผึ้งให้แห้ง เก็บไว้อย่าให้โดนฝน

ผ้ายิ้ม เป็นกากะอยู่ ทำความสะอาดโดยแช่เส้นด้วยน้ำ ทบด้วยไม้หันเรียบให้นิ่ม แซ่ผ้ายิ้มต่อไปในน้ำสะอาดนาน 1 คืน ซักให้สะอาด บิดให้หมดกระตุก ให้ตึง 2-3 ครั้ง เตรียมนำไปย้อม หรือใช้วิธีทำความสะอาดด้วยผงซักฟอก หรือสบู่หรือสารส้ม 8 เปอร์เซ็นต์ รวมกับโซดาเอนช 3 เปอร์เซ็นต์ของน้ำหนักของผ้าและเส้นด้วย ละลายในน้ำต้มปนไปกับเส้นไปผายาน 1 ช้อนโถ ยกลงทิ้งไว้ให้เย็นเช่นต่อไปอีก 1 คืน ซักในน้ำเปล่าให้สะอาด บิดให้หมด กระตุกให้ตึง 2-3 ครั้ง เตรียมนำไปย้อมถ้วยไม้ย้อมให้แห้งไว้แล้วเก็บไว้อย่าให้โดนฝน

ขั้นตอนการย้อมร้อน

การใช้อุปกรณ์ในการย้อมผ้านั้น หม้อย้อมควรใช้หม้อสแตนเลส หรือหม้อเคลือบ หรือกระทะใบปืน ไม่ควรใช้หม้ออลูมิเนียม และควรเลือกขนาดให้เหมาะสมกับการย้อมผ้าหรือเส้นด้าย ไม่ควรผ้าหรือเส้นด้าย ควรทำด้วยไม้ที่มีขนาดใหญ่พอ ที่จะรับน้ำหนักเส้นด้าย เมยกในหม้อย้อมได้ กะลังมังหรือถังพลาสติกสำหรับล้างผ้าหรือเส้นด้ายก่อนย้อมเหลืองย้อม และเตาไฟจะเป็นเตาถ่าน เตาฟืน หรือเตาแก๊สก็ได้

1. เตรียมวัสดุดิบ เช่น เปลือก เนื้อ แก่น ราก กิ่ง หรือใบไม้ต่างๆ ควรลับให้ละเอียด ผล เมล็ด หรือเหง้าติดิน หรือครั้งต้องนำมาทำให้แลบเยื่อ จากนั้นนำมาใส่ในหม้อย้อมเติมน้ำให้ท่วมวัสดุดิบ และกะให้น้ำท่วมผ้าหรือเส้นด้ายด้วยในตอนย้อม แข่น้ำทิ้งไว้ 1 คืน จะช่วยให้การสกัดสีทำได้ง่าย พิชิตให้เข้าหนักประมาณ 4 เท่า ถ้าเป็นพืชแห้งใช้ประมาณ 2 เท่าของน้ำหนักผ้าหรือเส้นด้าย

2. การเตรียมน้ำย้อม จากนั้นนำมาต้มให้เดือดอย่างประมาณ 1 ชั่วโมง หรือสังเกตดูว่าน้ำสีในหม้อย้อมเข้มข้นได้ที่แล้ว ก็ให้กรองเอาแต่น้ำสี เพื่อไปใช้ย้อมผ้า

ขั้นตอนนี้ถ้าต้องการใส่สารประกอบในการย้อมผ้า ก่อนการย้อมทำโดยเลือกสารประกอบฯ ที่ต้องการใช้ (เช่น เกลือแกง, สารส้มป่น, น้ำด่าง, น้ำกรดจากพืชที่มีรสเปรี้ยว, พืชที่ให้สารแทนนิน) ในปริมาณที่กำหนด(ประมาณ 0.25 - 3 เปอร์เซ็นต์น้ำหนักผ้าหรือเส้นด้าย)ใส่ในน้ำสะอาด อุ่นให้พอร้อน คนให้หล่อราย นำผ้าหรือเส้นด้ายที่ทำความสะอาดแล้วต้มในน้ำเดือดต่อไปประมาณ 30 นาที น้ำมายิดให้หมด กะลุงให้ตึง 2-3 ครั้ง นำลงไปย้อมในหม้อสีต่อไป

3. การย้อม ให้น้ำสีที่กรองเรียบร้อยไปต้มอีกครั้งหนึ่งแค่น้ำเดือดอ่อนๆ (สังเกตดูว่าไม่อน้ำข้น)

ขั้นตอนนี้ถ้าต้องการใส่สารในการประกอบย้อมผ้า พร้อมกับการย้อมให้เลือกใส่สารประกอบฯ ที่ต้องการ (เช่น เกลือแกง, สารส้มป่น, น้ำด่าง, น้ำกรดจากพืชที่มีรสเปรี้ยว, น้ำพืชที่ให้สารแทนนิน วิธีทำนำพืชไปต้มในน้ำเปล่า 30 นาทีก่อน แล้วจึงกรองนำน้ำมาใช้) ในปริมาณที่กำหนดใส่ลงในหม้อสีย้อมผ้า คนให้หล่อรายให้เข้ากับน้ำสีย้อมผ้า

จากนั้นให้น้ำผ้าหรือเส้นด้ายที่ทำความสะอาดเรียบร้อยแล้ว(ควรแข่น้ำให้เบี่ยง แล้วบิดให้หมดก่อนย้อมทุกครั้ง เพราะจะทำให้เส้นด้ายสามารถดูดน้ำสีย้อมได้ดีและเร็วขึ้น และทำให้สีติดที่เส้นใยได้ง่าย) ใส่ลงไปต้มนานประมาณครึ่งชั่วโมง หรือสังเกตดูว่าสีติดที่ผ้าหรือเส้นด้ายเข้มอย่างที่เราต้องการ แต่ถ้ายังมั่นคงลับผ้าบอยๆ เพื่อให้สีเข้มเรียบ สม่ำเสมอและค่อยยกให้ผ้าโดนอากาศ (օอกซิเจน) บ้างจะช่วยให้สีติดทนขึ้น จากนั้นยกหม้อลงแข่งไว้ให้เย็น พิชิตงอย่างแข็งไว้ 1 คืน จะช่วยให้สีจะติดดีขึ้น

ถ้าต้องการใส่สารประกอบในการย้อมผ้า หลังย้อมให้หล่อสารประกอบฯ ที่ต้องการ(เช่น น้ำสารส้ม, น้ำโคลน, น้ำมนต์, น้ำปูนขาว, น้ำผลมะเกลือ) ตามปริมาณที่กำหนด ถ้าเป็นสารเคมีควรละลายในน้ำอุ่นก่อนเพื่อลดลายได้ดีขึ้น นำผ้าที่ผ่านการย้อมสี บิดให้หมด กะลุงให้ตึง 2-3 ครั้ง จึงนำมาขยำในน้ำสารประกอบฯ ที่เตรียมไว้ เวลาใช้ขยามอยู่กับว่าต้องการสีเข้มหรือจางประมาณ 15 - 30 นาที (สารประกอบฯ เค้ม) แต่ถ้าเป็นแทนนินจากพืชจะใช้เวลาอ่อนๆ เช่น การย้อมfang แล้วนำมาขยำต่อในน้ำผลมะเกลือ จะใช้เวลาประมาณครึ่งนาทีจะเปลี่ยนจากสีเข้มพูเป็นสีบานเย็น นานกว่าน้ำสีจะมีดี จากนั้นนำไปบิดให้หมดกระตุกให้ตึง 2-3 ครั้ง ผึ้งให้แห้ง จากนั้นนำผ้ามาซักในน้ำสะอาดจนน้ำใส แล้วนำไปล้างด้วยน้ำสะอาดสองขั้นดึงเส้นด้ายแล้วกระตุกให้ตึง 2-3 ครั้ง นำไปตากในที่ร่มหรือกลางแดด

4. การย้อมซ้ำ ถ้าสีที่ย้อมเล็ง แล้วยังได้สีที่จำหรือมีรอยด่างเนื่องจากสีติดไม่สม่ำเสมอ ก็สามารถแก้ไขได้โดยนำไปย้อมซ้ำสีเดิม ก็ได้สีที่เข้มและมีความคงทนมากขึ้น หรือจะเปลี่ยนเป็นสีอื่นย้อมทับกันก็ได้จะใช้สีใหม่ที่เปลกตา

ในการย้อมผ้าแต่ละครั้งควรจดข้อมูลและเก็บตัวอย่างผ้าไว้ทุกครั้ง เพื่อนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการย้อมครั้งต่อไป ซึ่งเมื่อได้ผ้า ที่ต้องการแล้ว สามารถนำไปทดสอบหาความทนต่อแสงอย่างง่ายๆ ด้วยการตัดตัวอย่างผ้ามาชิ้นเล็กๆ นำร้อนดูที่บ้านปิดที่ผ้าตัวอย่าง ครึ่งหนึ่ง แล้วนำไปปะทุกครั้ง 7 วัน นำผ้าที่โดนแสงมาเบรี่ยบเทียบดูกับผ้าที่ไม่โดนแสง ถ้าผ้าที่โดนแผลดลีซีดน้อยมากหรือไม่แบบสังเกต ไม่ออกแสดงว่าสีจากต้นไม้ชนิด และวิธีการย้อมอย่างนี้ใช้ได้ แต่ถ้าสีซีดมากแสดงว่าต้นไม้หรือวิธีการย้อมอาจไม่เหมาะสม ต้องทดลองและปรับปรุงให้มีคุณภาพอย่างที่ต้องการต่อไป

ตารางต้นไม้ที่ใช้ถอนสีจากธรรมชาติ

ชื่อราชการ	ใบ	ส่วนให้สี					สารประกอบย้อมผ้าที่นิยมใช้	สีที่ให้	
		เปลือก	แก่น	ราก	อื่น ๆ				
1.เพกา		/					น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ, น้ำโคลน, แก่น ขุน	สารส้ม+ปูนขาว +เกลือ, จุลสี, น้ำสนิม	เขียวอ่อน, เขียวแก่, สีกาภ
2.มะม่วง		/					น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ, น้ำโคลน	สารส้ม, จุลสี, น้ำสนิม	เหลืองอ่อน, เขียว, เขียวเข้ม
3.ญกวัง	/				ผล		น้ำด่าง, น้ำกรด น้ำโคลน	เกลือ, สารส้ม, จุลสี, น้ำสนิม	เขียว, เขียว แก่, เขียวเข้ม
4.ขุน	/		/	/			น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ, น้ำคราม	เกลือ, สารส้ม, น้ำปูนขาว, น้ำ สนิม	เหลือง, เหลือง น้ำตาล, เหลือง เขียว
5.แกแล			/				น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ, น้ำคราม	เกลือ, สารส้ม, น้ำปูนขาว, น้ำ สนิม	เหลืองทอง, เหลืองเข้ม, เหลืองเขียว
6.ประดู่		/	/				น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำโคลน	สารส้ม, น้ำปูน ขาว, น้ำสนิม	แดงน้ำตาล น้ำตาลเข้ม
7.หนหรี		/					น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำโคลน	เกลือ, สารส้ม, น้ำปูนขาว, น้ำ สนิม	ชมพูแดง, แดง น้ำตาล
8.มะขามไทย	/	/					น้ำด่าง, น้ำโคลน	สารส้ม, น้ำ สนิม	เหลือง, แดง
9.สีเสียด		/	/				น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำโคลน	สารส้ม, น้ำสนิม	แดงน้ำตาล, น้ำตาลเข้มดำ
10.ขี้เหล็ก	/	/	/				น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำโคลน, น้ำผล มะเกลือ	สารส้ม, น้ำสนิม	เขียวแกม เหลือง, น้ำตาล น้ำตาลใหม่, เทา
11.สะเดา	/	/	/				น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ, น้ำโคลน	สารส้ม, น้ำ สนิม	เขียวแดง, น้ำ ตาลแดง, น้ำ ตาลเข้ม
12.ყูคานิปต์ส	/	/					น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำมะเกลือ, น้ำโคลน	สารส้ม, น้ำปูน ขาว	เขียวอ่อน, น้ำ ตาล, เทาดำ
13.ผาง				/	ผัก		น้ำด่าง, น้ำกรด, น้ำผลมะเกลือ	เกลือ, สารส้ม, น้ำสนิม	บานเย็น, ชมพู แดงเลือดหมู

๒๖๗๘

๑๙๙

๘๗๗

๘๗๘

๘๗๙

๘๗๑

๘๗๒

๘๗๓

๘๗๔